

Ady költészetének hatása Bartók és Kodály életművében

Az a két nagy magyar muzsikusként, aki 1906-ban a magyar népdal jegyében életre szóló barátságot kötött egymással, egyszerismind abban a korszakban kezdte pályafutását, amelyet Ady Endre korának nevezhetünk.

Fel kell figyelni arra, hogy Kodály Zoltán életművét éppúgy, mint Bartók Béláét is: bizonyos értelemben útra indítja és meghatározza, egészében átszővi az Ady költészetével való találkozás: Bartóknál talán az útra indító, Kodálynál az egész életművet átszővő mozzanat jellemző. Kissé szűk értelmezése volna ez a két muzsikusként életművének, ha nem tudnánk: Ady esetében olyan poézisről van szó, ami bölcséleti világképet is mutat, eszméket hordozó líra, életes versek mitikus rendje, dantei méretű palota. Ady — saját szavai szerint — nem bűvésznek, de „minden”-nek jött, poéta-Széchenyi vágyott volna lenni. Nyelvújító és egyben gondolatriasztó költészet volt ez: törvényszerű, hogy a vele való találkozásból a legnagyobbak lantján örökbecsű opuszok születtek. Olyan kompozíciók, amelyek Bartók és Kodály életművének ragyogó ékkövei, néha talán kulcsdarabjai is.

Mielőtt Kodály idevágó opuszait említenénk, és helyüket életművében meghatározni, foglaljuk össze, amit Bartók hasonló műveiről és az Ady—Bartók kapcsolatról tudunk.

Az öt Ady-dalt egybefoglaló, 1916 februárjától augusztusáig keletkezett op. 16-os ciklus valójában egyszere találkozási idéz, és bizonyos értelemben személyes jellegű. Mindenekelőtt ez az egyetlen „modern” és vállalt (tehát kiadott) ciklus, amelyet Bartók a műköltészetből merít. Tudjuk, Bartók életművét — mint Kodályét — cantus firmusként népdalfeldolgozások kísérik, a dalliteratúra azonban nem foglalkoztatta Bartók amúgy is egy rendkívüli eredetiségű hangszeres megújulásra összpontosító képzeletét. A publikált sorozat személyes jellege pedig — azonkívül, hogy a versek karaktere is (*Három őszi könnycsepp, Az őszi lárma, Az ágyam hívogat, Egyedül a tengerrel, Nem mehetek hozzád*) erre mutat — egy közvetlenül ezt az opuszt megelőző, Bartók életében soha ki nem nyomtatott, elő nem adott op. 15-ös öt dalból nyilvánvaló. (*Az én szerelmem, Szomjasan vágyva, A vágyak éjjele, Színes álomban, Itt lenn a völgyben* — valamennyi Bartók baráti köréhez tartozó műkedvelő költők, diáklányok verse.) Ez az op. 15-ös öt dal manapság életrajzi szempontból válik érdekessé a kutatók előtt. A Bartók-hanglemez összkiadás és darabokat tartalmazó felvételéhez írt ismertetőből (Somfai László munkája) kiderül, hogy az op. 16-os öt Ady-dal valójában az op. 15-ös sorozat kvázi „korrekciója”, de témavilágában ezekkel mégis rokon. Bartók e kétszer öt ének-zongora darabban egyaránt forró szerelmi líra dalosa. Az Ady-versek anyaga érthetőleg a korábbi opusz hangulatkörében mozgó változat. Ennyiben személyes jellegű.

Egyoldalú lenne a kép, ha nem tennék ehhez hozzá az ötvenes évek derekán tett felfedezést, egy román nyelvű levél Adyra vonatkozó adatait, amelyet Bartók 1912 elején írt. Bartók a bihari népzene gyűjtésben őt segítő belényesi tanárnak küldi *Az Illés szekeren* című kötetet, és e kísérő levelében a kötet kilenc versére utal. A lapszámmal jelölt versek közt egyiket külön kiemeli: a *Magyar jakobinus dalát*. „Sohasem volt még költőnk, aki ilyet le mert volna írni” — jegyzi meg erről a versről Bartók. Ez a vers — és túlnyomórészt a hozzá kapcsolódó többi — azt mutatja,

Ady Endre születésének 100., és Kodály Zoltán születésének 95. évfordulójára készült előadás. Elhangzott 1977. november 30-án a kecskeméti Kodály Zoltán Zenepedagógiai Intézet rendezésében, a Tudomány és Technika Házában megtartott tudományos ülésszakon.

hogy ez idő tájt már a korabeli hazafiság Ady költészetében lírai hévre lobbant radi-kális (internacionalista) átértelmezése érdekelte a „Kossuth”-szimfónia egykori szer-zőjét elsősorban. Ez immár egy korszerű, univerzális érvényességű megfogalmazás volt, négy esztendővel korábbi az op. 16-os verseknél. Ezt a megfogalmazást érezzük Bartók akkor komponált zenéjében is, anélkül, hogy Ady ilyen típusú dalait zenésítette volna meg. Az *Illés szekerén* jelölt versei (*Magyar fa sorsa, Mért is tettem?, A téli Magyarország* és a többi) megalapozzák a zenéről szavakkal amúgy is mindig nehezen elmondható hatást. Mi van ebben a zenében? Mit mondanak a siratók, a román táncok, az Allegro barbaro? Bartók esetére Ady világképe csodálatosan illik, jobban, mint azt legvérmesebb reményeinkben is gondolnánk.

A hetvenes évek elején további mozzanat bővítette ismereteinket: Bartók hagyatékának könyvtárában az Ady-verskötetekben talált több mint másfél száz ceruzás jelölés. Ennek vizsgálata után már nem tizennégy (azaz öt megzenésített, kilenc szavakkal feldicsért) Ady-versszimpátiáról tudunk, hanem ennek több mint tizszereséről, amit Bartók érdeklődése emel ki Ady egész verstermése ezernél több darabjából. Ez ugyan még mindig csak tizenöt százaléknyi anyag, de ha figyelembe vesszük, hogy Ady verseinek ciklikus rendje van, és a versek együttese egy dantei építmény csodálatos gondolatrendszerévé tornyosul, akkor Bartók jelöléseinek, mint útjelzőknek segítségével behatolhatunk a zeneköltő hét zárú lakattal rejtett lelkének várkastélyába is. Egy-egy jelölt vers ugyanis több más — három-négy — nem jelölt verssel rokon, így Ady verstermésének több mint a fele Bartók gondolatvilágának kifejezése-ként is felfogható. Különösen fontos ez egy olyan művész megismeréséhez, aki annyira került a költői szavakat, mint Bartók. Zenéjéből érezzük, micsoda tűz égett benne, micsoda háborgás volt a lénye. Egyszerű szavaiból, igénytelenségig hántott mondataiból erre sohasem következtethetnénk.

Mindehhez képest jelentéktelen kérdés, hogy a valóságban a két ember találko-zott-e egymással? Lassanként irodalma nő a legendának, hogy a Nyolcak festőcsoport valamelyik kiállításán kezét fogtak volna egymással. A kérdés lezáratlan. És csak minap került elő Bartók egy levele, amely szerint Ady budapesti nyilvános bemutatko-zása alkalmából, 1909. november 27-én, tervezték a találkozást. (Az Ady-dalok zenésítőjének, az est rendezőjének, Beretvás Hugónak írt levelében Bartók kilátásba helyezi, hogy az est második felére talán szabaddá teheti magát a Zeneakadémián.) Minden feltételezett találkozás jelentősége eltörlődik az előtt a hatalmas tény előtt, ahogy Bartók a költő verseinek százaira rezonált.

*

Semmivel sem kisebb az a rezonancia, amit Kodálynál kimutathatunk. Talán nagyobb, mindenesetre kiterjedtebb és megtervezettebb. Nem szorítkozik egyetlen alkalomra és a par excellence Ady-korszakon túl, a harmincas években új, vokális reneszánszát üli.

Bartók megzenésítésénél feltétlenül koraibb fogantatású az op. 5 *Két ének* című, előbb énekhangra-zongorára, később zenekarkíséretes formában is megkomponált szerzemény. Az első szám, a *Közelítő tél*: Berzsenyi minden versei közt legszebb, legőszintébb, legmodernebb darabja. Jellemző, hogy ehhez az invokációhoz társul a második darab, a *Sírni, sírni, sírni*. Ady-poéma feldolgozása. Vázlata (ének-zongorás változata) még 1913-ban készült; ének-zenekari formájában 1916 végén fejezte be Kodály. Molnár Antal utalt rá először, hogy Kodály e darabjában idézi fel azt a sírást, amely a Psalmus Hungaricus hangjában vált világhírűvé. Ilyen értelemben mondhatjuk, hogy a *Sírni, sírni sírni* című költemény feldolgozásának bizonyos nemzeti koloritja van. A Psalmus Hungaricus intonációja, a zsolthárhang első próbája. A nemzeti kolorit jelenléte azonban más oldalról is megközelíthető. Azzal kell kezdenünk, ez az egyetlen vers, ahol Kodály és Bartók érdeklődése összecseng, egyetlen a Bartók jelölte versek közt, amelyhez Kodály is kapcsolódik — kompozíciójában. Bartók a *Minden-Titkok verseit* olvasva, e kötet 75 verse közül 30-at jelölt meg, köztük az *Egy templom-alapító álmát* is, amelyhez, mint rokon versgondolatokat

artalmazót, villantja oda egy megjegyzését: Lásd: Sirni, sirni (Vér és arany). Ady versei közt — említettük — valóban van ilyen egymásra utaló rokonság, bámulatos, hogy az Ady-kutatás később kifejlesztett módszerét Bartók ösztönösen, már ilyen korán alkalmazta. Mindenesetre a Kodály-feldolgozás érzelmi fűtöttségét jobban értük, ha hallgatásakor az *Egy templom-alapító álma* című versre is gondolunk. Ez smét a Psalmus Hungaricus intonációja, amelyhez ezen az úton is eljuthatunk.

A Bartók megzenésítette Ady-dalok korszakába tartozik Kodály op. 9-es *Öt dala* s (1915 és 1918 közt), énekhangra és zongorára. Az utolsó három, köztük Balázs Béla verseinek megzenésítése, olyan vershangulatok ezek, amelyeknek légkörét először Bartók operája, a *kékszakállú herceg vára* érzékeltette, Balázs szövegkönyvével. Az első kettő azonban egy-egy Ady-vers: *Ádám hol vagy?* és *Sappho szerelmes íneke*. Ezek a versek nemcsak megzenésítésre alkalmas prozódiajuk, hanem benső nondanivalójuk miatt is kiválóan alkalmasaknak bizonyultak Kodály lírájához. Molnár Antal szerint a Kodály által választott formai felépítés — visszatérő dalformát két középrésszel, amely az Isten megjelenését és a szív reátalálását öleli egybe — az *Ádám hol vagy?* című vers belső értelmét pecsételi meg. A másik dalfeldolgozásban, női hangra, az ógörög hypomixolid hangnemben megszólaló muzsika mámoros mozgásában „Ady extatikus ölelkezése a görög világképpel itt végsőképp fölfokozódik: a mindenkori szerelmi lázak misztikumáig” — írja Molnár. És éppen ő fogalmazza meg oly szépen Kodály Ady-dal feldolgozásairól: „Nem egy zeneszerző zenésít egy költőt, hanem a nemzet két egyenrangú vátesze szól egyazon Végzet megszállottjaként.”

Szabolcsi Bence „dramatikus portrék”-nak nevezte ezeket az első Ady-zenésítéseket.

Kodály Zoltán a harmincas évek derekán újból Ady Endre verseihez fordult. És ekkor bontakozik ki a vokális reneszánsz újkori nagymesterének viszonya Ady költészetéhez. A *Vér és arany* kötet verse, *Akik mindig elkésnek*, vegyeskari feldolgozásban 1934-ben hagyta el Kodály alkotói műhelyét. A vers fő mondanivalója: nem elmaradni az emberiség aktuális dolgairól, nem kívülrekedni a történelmen — ez Kodály nagy gondja a harmincas évek derekán, amikor már az új világkatasztrófa előjelei mutatkoznak. Az Ady-korban, a tízes évek körül, a történelemalakítás nagy élménye, a nemzeti-népi-társadalmi-emberi újjászületés mámore fogta el az alkotókat idehaza: Magyarország egy valóságos világmegújódás forradalmas gyűjtőpontjában érezhette magát. De most hogyan lesz? Kodály kibontakozó kórusköltészete ezekben az új időkben serkentő és összetartó erő. Hogy mennyire az volt, annak készült, azt törvényszerűen mutatja, ami ehhez a vegyeskari kompozícióhoz kapcsolódott, a következő évben a *Fölszállott a páva* című férfikar, a „másképpen lesz holnap” optimizmusával. A *Vér és arany*-kötet magyarság-verseinek e legszebbikéről az Ady-szakértők megállapították: „A költemény Ady első, megalkuvást nem ismerő, leplezetlenül, szókimondóan forradalmi verse” 1907 kora tavaszán látott napvilágot, Kodály alkotó fiatalságának kora tavaszán.

Kodályt ez a téma harminc év múltán annyira-mélyen foglalkoztatta, hogy az Ady-vers megzenésítése után nem sokkal később, 1938—1939-ben e téma népdalváltozatára írta meg a maga változatait is — nagyzenekarra.

Kodályról, művészetének legjobb ismerői sokszor és nyomatékosan hangoztatták, mennyire benne élt az egész magyar múlt, hiszen átjárja őt — és senkit sem jobban — az a harangzúgás, amely a Halotti beszédtől Adyig folytonos. Jószándékkal szembeállították Bartók művészetével, mondván, hogy míg Bartóknál a jövő, Kodálnál a múlt felé tolódott a hangsúly. Kodály Ady-szerelme mintha mást mondana, módosítaná ezt a véleményt. Arra figyelmeztet, hogy Kodály a kortárs, az aktuális, a modern Ady költészetével a jelenben is tudott élni, a legaktuálisabb jelenben.

Ha Kodály levelezését ismernénk, bizonyára jó néhány fontos Ady-vonatkozást találnánk benne, mint ahogy Bartók leveleiben is megtaláltuk ezt. Így csak megjelent írásaira támaszkodhatunk, amelyek tovább erősítik a képet Kodály és Ady kapcsolatáról.

Írásai gyűjteményes kiadásának, a *Visszatekintésnek* bevezetőjében — két lapnyi terjedelmű írásában — hat Ady-verset idéz. A *Vér és arany* kötetből *A magyar Mes-siások*, *Megáradt a Tisza*, *A Duna vallomása*, *Az ős Kaján* című verseket, *Az Illés szekeréből* *A Halál-tó fölött* című verset, a *Ki látott engem?* című kötetből a *Sípja régi babonának* című verset említi. Nincs még egy írása, ahol ennyi Ady-versből merített volna mondanivalóhoz a költő nyelvi közkinccsé vált szavait, fordulatait. Nem véletlen, hogy éppen az összes tanulmányai, cikkei elé írt bevezetőjében Ady-nak adja át a szót. Olyan ez, mint az írásai egészére tett pecsét.

De lássuk magukat a cikkeket. Egyes fordulatok számtalan írását jellemzik. A *Ki az igazi zeneértő?* című előadásában az „éhe a Szépnek” kifejezés szerepel. Utána nézhetünk: ez *Az Illés szekerén*-kötet *Az utca éneke* című ciklusának *Csák Máté földjén* című verséből való. Máskor egész strófákat idéz: a *Százszorszép* — *100 magyar népdalhoz* írt előszavában a népdalgyűjtő utak kezdetéről mondja: „Bizony sokan kérdeztük akkor Adyval: Hej, édig-nyúló giz-gazok, Hát nincsen itt virág? És íme: Míg a föld alvó lelkét lesem, Régmúlt virágok illata Bódit szerelme-sen” — Kodály ezekkel a verssorokkal (az *Új Versekből* *A magyar ugaron* című cik-luscímét adó versének soraival) idézi ifjúsága nagy boldogságát, amikor a régi dal-lamokban felfedezte a magyarság zenei eposzát, a zenei Kalevalát.

Némely írásából a maga sorsproblematikájának Adyéval érzett mélységes rokon-sága csillan elő. Mert Ady költészetét a régi magyar dallamok helyzetével közös sors fűzi egybe a jelenben: mind a kettőt mint ismeretlen nyelvet kellett a magyar kul-túrába visszaoltani. Ady nyelve nyelvújításként is forradalmi tett volt, újsága azon-ban a régiségbe, az elfelejtett, ismeretlen népi idiómákba eresztette gyökérzetét. A dyt érteni és a népkultúrában benne élni: Kodály szerint egyazonos problémakör. Ennek illusztrálására egy Nyugat-beli előadásában *Az Illés szekerén* kötet *Muszáj Herkules* ciklusából az *Én fiatal maradok* című vers egy sorát idézi: „Beágyazott a villás Vén-ség.” Példa ez a sajátosan adys és ugyanakkor sajátosan népi kifejezésmódra. A kora-beli neobarokk intelligencia ezt nem értette, sem így, sem úgy. Akkortájt Adyt szél-tében-hosszában szidták, a népdalokat pedig „oláh”-nak csúfolták. Ilyen társadalom átalakításához nagy elszántságra, szívósságra és határtalan optimizmusra volt szükség.

Ezt a határtalan optimizmust Kodály megtalálta Ady költészetében is. Egy ízben — ismételten idézve *A magyar Ugaron* című verset, méghozzá teljes négy strófájá-ban — kijelentette ugyan: „ellene mondok Ady halálos víziójának”, de nem sokkal később félreérthetetlenül leszögezte: „a helyesen reagáló olvasó Adyt nem vallhatja pesszimiztának”.

Voltak nehéz órái. Amikor 1940-ben Tótfalusi Kis Miklós erdélyi nyomdász *Ment-ségét* — Kodály ösztönzésére — a Kner Nyomdánál betűhív kiadásban újranyomják, ez alkalommal Kodály ír erről az 1698-ban készült kötetről ismertetőt. Ebben meg-jegyzi: e könyv címe lehetne „Szeretném, ha szeretnének” vagy „Ki látott engem?” Úgy kellett meghalnia — írja Kodály —, hogy „hisz én ide nem kellettem”... ismét egy Ady-idézet ez a *Mért is tettem* című versből, *Az Illés szekerén*-kötetnek *A téli Magyarországnak* című ciklusából. Könyvismertető leplebe öltözött önvallomás. Indulatos, keserű írás.

Kétségtelen, hogy Kodály számára Ady egy mindig visszatérő gondolat az el-mélyedés óraiban. És hogy Bartók számára is: ez utóbbról éppen Kodály hivatkozása alapján beszélhetünk; Bartókról írva, a tízes évek elején a jeles barát „elszigeteltsé-gében való elmélyedésről” beszél, ennek realizálása — ma már világosan látjuk — az Ady költészetében való elmélyedés volt.

Zenegéniuszainkról szólva, ünnepi alkalom ürügyén, talán túloztuk most ezt az indító, életreszóló Ady-hatást? Lehetséges. Kodály azonban a *Szentirmaytól Bartókig* című írásában mondja: „A dyt is jobban értjük, ha tudjuk, hogy miket dalolt.” Így vagyunk Bartókkal, Kodállal. Őket is jobban megértjük, ha elmélyedünk abban, hogyan zenésítették és mikor idézték, hívták — a maguk gondjaihoz — Ady köi-tészetét.